

мають заплатити ціну, яку вони, можливо, визнають неприйнятно високою, включаючи зняття військового тиску, відмову від претензій Москви на верховну владу серед комуністів і визнання китайської сфери впливу в Азії" [27]. Десятиліття потому Г. Кіссінджер згадував: "Під прикриттям розрядки фактично просувалася наша політика, головна мета якої полягала в тому, щоб скоротити і, де можливо, усунути радянський вплив" [22, р. 677]. Таким чином, використання Китаю в ролі стримуючого фактору СРСР, передбачало здобуття певних геополітичних та стратегічних вигод для США не лише у Східній Азії, але й у всьому світі загалом [18, р. 359].

Ними повною мірою можна вважати низку значних проривів американської дипломатії на міжнародній арені в наступні роки. Із мемуарів Г. Кіссінджера та Р. Ніксона випливає, що в умовах трикутних відносин між Сполученими Штатами, СРСР та Китаєм було досягнуто низку угод. Головними серед них стали: закінчення війни у В'єтнамі; домовленості про гарантований доступ до розділеного Берліна; істотне скорочення радянського впливу на Близькому і Середньому Сході та початок арабсько-ізраїльського мирного процесу; Народа з безпеки та співробітництва в Європі [28, р. 281; 23, р. 1075]. Таким чином, очевидно, що політика розрядки була вкрай вигідна і необхідна Вашингтону, при цьому "китайський фактор" використовувався в ролі "стабілізуючої сили" в більшості "критичних зон земної кулі" [28, р. 282].

Однак головний успіх американської дипломатії в умовах досягнення розрядки напруженості полягав у посиленні відцентрових тенденцій усередині комуністичного світу [22, р. 666]. У стратегічному "трикутнику" США – КНР – СРСР, вашингтонські стратеги протиставили сили своїх комуністичних суперників, остаточно їх розділивши. Результатом використання "китайського фактору" у стратегічних зовнішньополітичних комбінаціях США стала втрата Москвою своєї стратегічної ініціативи в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також загальне послаблення позицій у Європі.

Отже, можна констатувати, що стратегія розрядки міжнародної напруженості, яка розроблялася та здійснювалася адміністрацією Р. Ніксона в кінці 1960-х – першої половини 1970-х рр., не передбачала цілковитої відмови Вашингтона від стримування і протистояння світу комунізму, а становила собою лише його видозміну. Маніпулювання "китайським фактором" стало одним із засобів, які використовував американський уряд у своїх спробах не лише подолати послаблення власних

позицій у світі, але й стримати і максимально послабити позиції свого головного політичного опонента – СРСР.

У цілому, оцінюючи це маніпулювання з огляду на події кінця ХХ ст., можна стверджувати, що воно виявилось ефективним, ставши важливою запорукою перемоги США у холодній війні. Проте вже на початку 1970-х рр. ця тактика успішно створювала додаткові труднощі та перешкоди для СРСР у його прагненні зберегти й закріпити за собою статус провідного світового лідера, а отже опосередковано впливала не лише на міжнародні відносини, але і на посилення кризових явищ у самому СРСР.

1. Астафьев Г.В. США и Китай. – М., 1983.
2. Бажанов Е.П. Движущие силы политики США в отношении Китая. – М., 1982.
3. Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). – М., 1997.
4. Власенко О.К. За мир без зброї. – К., 1979.
5. Гончар Б.М. Проблеми регіональних конфліктів в американських концепціях і політиці розрядки в першій половині 70-х років // Питання нової та новітньої історії. – 1994. – Вип. 40. – С. 20–28.
6. Кравченко І. Міжнародна розрядка – вимога часу. – К., 1976.
7. Место Китая в глобальной политике США / Отв. ред. В.П. Лукин. – М., 1987.
8. Мясников В.С. Китайский фактор и разрядка (с середины 1970-х годов) / Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы / Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян : В 2 ч. – М., 2003. – Ч. 1.
9. Таран М.А. Відносини між США та КНР в епоху Ден Сяопіна: ідейно-теоретична й правова основа (1979–1990 рр.) // Східний світ, 2006. – № 2.
10. Федулова Н.Г. Эволюция политики США в азиатско-тихоокеанском регионе. 70 – 80-е годы : В 2 вып. – М., 1978.
11. Цветков Г.Н. СССР и США: отношения, влияющие на судьбы мира. – К., 1988.
12. Barnett, Doak A. Communist China and the Major Powers in East Asia. – Washington, 1977.
13. Carter K. Holly Maze. The Asian Dilemmas in US Foreign Policy. National Interests Versus Strategic Planning. – Armonk; N.-Y., 1989.
14. Chang G. H. Friends and Enemies. The United States, China and the Soviet Union. 1948 – 1972. – Stanford, 1990.
15. Clough Ralph N. East Asia and US Security. – Washington, 1975.
16. Coral Bell. The Diplomacy of Détente. The Kissinger Era. – N.-Y., 1977.
17. Dallek R. Nixon and Kissinger: Partners in Power. – N.-Y., 2007.
18. Gaddis J.L. We Now Know: Rethinking Cold War History. – Oxford; N.-Y., 1997.
19. Garthoff R.L. Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. – Washington, 1985.
20. Gates R.L. From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War. – N.-Y., 1996.
21. Griffith W.E. Peking, Moscow and Beyond: the Sino-Soviet-American Triangle. – Washington, 1973.
22. Kissinger H.A. Diplomacy. – L., 1994.
23. Kissinger H.A. White House Years. – Boston; Toronto, 1979.
24. Lafeber W. America, Russia and the Cold War, 1945–2000. – Boston, 2002.
25. Loth W. Overcoming the Cold War: A History of Détente, 1950–1991. – N.-Y., 2002.
26. MacMillan M. Nixon and Mao: The Week That Changed the World. – N.-Y., 2007.
27. NIE 11-72, April 1972, Soviet Foreign Policy and the Outlook for US-Soviet Relations. In: CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947–1991. Center for the Study of Intelligence, CIA; Princeton Univ. Press, 2001. – P. 89, 90–91. – <http://www.cia.gov/csi/books/princeton/index.html>.
28. The Memoirs of Richard Nixon. – N.-Y., 1978.
29. Wilson R. The Neutralization of Southeast Asia. – N.-Y., 1975.
30. Young J.W. Cold War and Détente 1941–91. – L.; N.-Y., 1993.

Надійшла до редколегії 14.03.06

Л. Ругаль, асп.

## ПОВЕРНЕННЯ ТВОРЧИХ СПІЛОК І МИСТЕЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВИЗВОЛЕНУ ТЕРИТОРІЮ УРСР

На основі архівних і друкованих матеріалів, періодичних видань досліджено основні аспекти відновлення діяльності творчих установ й організацій після звільнення України від німецьких окупантів у 1943–1945 рр.

On the basis of archives and published materials, and periodicals, the author studied the basic aspects of renewal of activity of creative institutions, and organizations at territory of Ukraine exempted from German occupants in the 1943–1945.

Культурна сфера є складовою громадсько-політичного життя і віддзеркалює перебіг суспільних процесів. Провідну роль у розвитку духовної культури будь-якого суспільства, від якої чи не найбільше залежить формування особистості, відігравала інтелігенція. У радянські часи мистецька інтелігенція України об'єднувалася і працювала у складі творчих організацій. Такі організації у свою чергу були централізовані й підпорядковувалися установам союзного значення. У період звільнення території України від німецьких загарбників і відбудови еко-

номіки творчі організації відіграли провідну роль у відновленні культурно-мистецького життя населення України.

Загальним питанням відбудови й відновлення економіки, соціальної сфери, освіти, культури приділялося багато уваги в радянській історіографії. Однак ці складні питання розглядалися схематично, спрощено й основна увага зосереджувалася на участі трудящих у відбудові економіки [11; 12]. Питання культури залишалися на другому плані. Хоча потрібно бути об'єктивними, тема відновлення науково-культурних установ висвітлювалася, але це більшою мірою стосувалося саме

© Л. Ругаль, 2007

науково-технічних організацій та науково-освітніх закладів, тому що результат їхньої діяльності безпосередньо використовувався у військовій промисловості та у процесі відновлення економіки.

У фундаментальних працях, монографічних дослідженнях відображаються загальні заходи держави щодо відбудови економіки та культури в районах, що постраждали від німецької окупації [8; 9; 10; 11]. Однак створена ними картина розвитку історичних подій загалом, не дає об'єктивного та всебічного зображення історичного минулого. Оскільки пануюча в країні тоталітарна система наклала жорстке табу на висвітлення та аналіз істориками багатьох подій і явищ, без яких не можна було об'єктивно відтворити реальний стан тих часів.

У пострадянській історіографії питання розвитку культури й відповідно діяльності мистецьких установ та інтелігенції, висвітлювалося неодноразово. Насамперед розглядалися довоєнний і післявоєнний періоди [1; 14; 18; 20; 21]. Натомість проблема відновлення діяльності мистецько-творчих установ у роки звільнення України від німецьких загарбників є недослідженою, тому дана стаття покликана усунути таку проблему.

У воєнні роки культура українського радянського суспільства, як і всі інші сфери життя, зазнала тяжких втрат. Нацистська окупація України була жакливою сторінкою історії.

В умовах окупації території України її урядові установи, заклади науки й культури були нашвидкуруч евакуйовані до східних республік, де і працювали до звільнення українських земель.

Війна активізувала творчі сили української радянської літератури й мистецтва. Багато літераторів, митців перебувало безпосередньо в діючій армії або в партизанських загонах. 25 письменників України загинуло. Великий загін українських літераторів працював у фронтових, армійських і дивізійних газетах, на радіо. У своїх творах письменники та митці звеличували героїзм радянських воїнів, партизанів і підпільників, самовіддану працю трудівників тилу, відображали ідеологію й політику нацистів.

Видавництво спілки радянських письменників України випустило за роки війни багато збірників віршів і нарисів. Публікувалися літературні збірки "Україна в огні", спеціальна бібліотека "Фронт і тил".

Близько 350 музичних творів написали в роки евакуації композитори УРСР. Серед них особливо виділялися патріотична кантата-симфонія "Україно моя", створена А. Штогаренком на слова А. Малишка і М. Рильського, кантата Ю. Мейтуса "Клятва" на слова М. Бажана, "Український квінтет" В. Лятошинського, опера М. Вериківського "Наймичка" за твором Т. Шевченка.

Справі розгрому німецьких загарбників були покликані служити своїми творами українські радянські художники. Плакати В. Касіяна, А. Довгаля, М. Деревуса та інших митців закликали до нещадної боротьби з ворогом, надихали на працю в тилу для потреб фронту. Багато художників працювало в редакціях фронтових газет.

У радянському тилу продовжували свою творчу працю евакуйовані з України театральні колективи: Київський театр опери та балету ім. Т.Г. Шевченка перебував в Уфі та Іркутську, Київський драматичний театр ім. І.Я. Франка – у Семіпалатинську й Ташкенті, Харківський оперний театр ім. М.В. Лисенка – у Читі, Харківський драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка – у Фергані та ін. Колективи театрів часто виступали у військових частинах, госпіталях, на заводах, у колгоспах, радгоспах. Працюючи у складних умовах, театри УРСР за час евакуації поставили 176 нових вистав [5, с. 109].

У 1943–1944 рр., коли територію України було визволено від німецьких окупантів, у республіці розпочався відбудовчий процес, у тому числі й у духовно-культурній сфері. Окрім продовження боротьби з нацистськими загарбниками, постало завдання – відбудувати й забезпечити гідне життя змученому народу України.

За даними Надзвичайної державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів нацистських загарбників було підраховано, що матеріальних збитків у мистецькій сфері Україні завдано на суму 572 млн крб. За підрахунками установ республіканського підпорядкування, що зафіксовані в 34 актах Управління в справах мистецтв, втрати склали 106 млн крб, згідно з 167 актами Управління у справах кіно, відповідно – 10 млн крб. В організаціях обласного й місцевого підпорядкування за 26232 актами сума збитків становить 466 млн крб. [15, с. 201–202]. Однак ці документи не зафіксували розміри моральних збитків населення, що було на окупованій території. Їх підрахувати й ідентифікувати у грошовому еквіваленті неможливо. Саме мистецька еліта була покликана сприяти піднесенню морального духу народу і головним її завданням було відновити віру людства в краще майбутнє.

Радянська влада визначала розвиток мистецтва як один із пріоритетів у відбудовчому процесі на звільнених землях. Основне його завдання, на думку політичних керівників, полягало у вихованні народних мас. Заступник Голови Управління мистецтв УРСР С. Ткаченко в червні 1943 р. на засіданні міжрайонної наради працівників політосвітніх установ з питання стану політосвітніх установ у звільнених районах Харківської обл. так визначав роль мистецтва: "Часто мистецтво зводять до того, щоб одержати лише розвагу, але мистецтво має бути направлене на виховання широких мас, повинно бути близьким до народу. Треба звертати більшу увагу на мистецьку роботу в районах, бути провідником, прикладом для села. Мистецтво повинно мати виховний напрям, мистецтво, творча діяльність має виховувати любов до нашої історії батьківщини. Мистецтво – пісня, у якій теж відбивається побут, життя.

Основне завдання на сьогоднішній день – мистецтво має виховувати радянський патріотизм. Для того, щоб ненавидіти ворога, треба міцно любити свою батьківщину. Треба виховувати любов до культури" [24, арк. 5].

Творчі колективи прагнули якнайшвидше повернутися на українську землю. Державний ансамбль пісні і танцю УРСР під керівництвом заслуженої артистки Лідії Дем'янівни Чернишової вступив у перше українське село разом з передовими частинами, де наступного дня після звільнення від фашистських загарбників, провів свої концерти. Разом з військами Червоної Армії ансамбль 23 серпня ввійшов у Харків, а наступного дня організував концерт для жителів міста і бійців. У Києві ансамбль виступав уже на п'ятий день після його звільнення, тобто 11 листопада. Населення української столиці з радістю зустріло артистів [15, с. 193–195]. Така тенденція була характерна для звільнених Ворошиловградської, Сумської, Сталінської, Запорожської, Полтавської, Житомирської, Ровенської Чернівецької, Львівської й інших областей, кожний концерт, кожен виступ був для жителів святом перемоги.

Концертні бригади створені з евакуйованих театральних колективів, ідучи слідом за військовими частинами, швидше ніж сам театр зустрічалися з українським глядачем. Група акторів харківського драматичного театру вступила в рідне місто з І Українським фронтом і, пройшовши з ним визвольний шлях до столиці України – Києва, повернулася додому раніше від основного складу театру [3, с. 136].

Потрібно зазначити, що евакуюватися під час наступу німецьких військ вдалося не всім працівникам мистецтв, тому значна частина з них залишалася в Україні і змушена була продовжувати свою роботу на окупованій території, щоб вижити. Так, наприклад художник Г. Світличний, залишаючись в окупованому Києві, створив такі полотна як "Чайковський", "Над колгоспними ланами" та ін. З приходом радянських військ і звільнення українських земель вони відразу ж у 1943 р. організовували культурно-творчу роботу. Зокрема, актори, що працювали в театрах при окупації, створювали театральні та концертні бригади. На кінець 1943 р. у звільнених областях України нараховувалося 22 таких театральних колективів [24, арк. 108]. Звісно, що найбільше таких театрів було в Київській обл., і зокрема в Києві. Уже 24 листопада 1943 р. в газеті "Київська правда" було надруковано статтю "Відроджується театральне життя" [2]. У ній зазначалося, що в Києві на той час уже існували та продовжували відкриватися нові театри. У приміщенні театру музичної комедії на Червоноармійській вулиці працював Київський обласний драматичний театр. А у приміщенні київської опери розпочав роботу музичний театр, і як говорилося у статті, колектив театру був невеликий. Тут зібралися лише ті, кому вдалося врятуватися від вивозу до Німеччини. У приміщенні російського драматичного театру працювали обласний театр естради і мініатюр та київський обласний пересувний театр російської драми. Репертуар цих театрів в основному складався із творів українських класиків [24, арк. 108]. Через деякий час влада назве такі вистави примітивними, а актори, задіяні в них, знають критики. Будівлі театрів були дуже зруйновані. Київському театру опери і балету ім. Т.Г. Шевченка завдано збитків більше ніж на 3 млн крб. [27, с. 22]. Пограбований та зруйнований був і російський драматичний театр ім. Лесі Українки. Незважаючи на такі умови, вони відновили відразу свою творчу роботу після звільнення міста, хоча колективи, які там працювали, назвати високопрофесійними не можна. Оскільки до складу концертних бригад входили не тільки професійні артисти та актори, а іноді – люди інших професій: лікарі, педагоги, рахівники тощо [23, арк. 76–77]. Були в діяльності таких театрів у проблеми, викликані тогочасним скрутним матеріальним становищем. Найпоширенішою проблемою була неможливість хоча б мінімально оформити театральні декорації та костюми до вистав, тому що німецькі окупанти, відступаючи, не лише забирали завіси та костюми, і навіть зривали тканини з крісел. А також однією з проблем була відсутність кваліфікованих художніх керівників, які б могли очолити діяльність таких театрів [24, арк. 110].

Реевакуація театрів зі східних областей Радянського Союзу до звільнених районів України розпочалася з кінця 1943 – початку 1944 рр. і відбувалася в три етапи. Управлінням у справах мистецтв при РНК УРСР було розроблено "Перспективний план реевакуації театрів на Україну та організації нових" [23, арк. 184–187]. За цим планом, перший етап реевакуації театральних закладів припадав на січень–квітень 1944 р. У першу чергу поверталися театри до промислових районів звільнених областей України, а саме: у Сталінську, Ворошиловградську та Дніпропетровську обл., а також у деякі обласні міста лівобережної України.

26 січня 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У видали постанову "Про переїзд театрів республіки на місця їх постійної праці" [15, с. 12–13]. Однак уже на початку січня того ж року у Ворошиловградській та Харківській обл. працювало по три театри, а в Сумській – чотири. Загалом же на визволених землях на період січня 1944 р. відновили свою роботу 16 евакуйованих театральних колекти-

вів [15, с. 89–90]. Планувалося, що протягом першого періоду повернуться 22 театри до 9 областей лівобережної України.

Першим містом, звільненим радянськими військами, був Харків, тому у вересні 1943 р. з Москви туди переїхали Президія Верховної Ради УРСР, Рада Народних Комісарів та інші республіканські організації. 5 січня 1944 р. до Харкова із Фергани повернувся Державний український драматичний театр ім. Т. Шевченка [4, арк. 19–20]. 16 березня 1944 р. було прийнято постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У про реевакуацію Харківського державного театру російської драми з м. Хабаровська, а також – організацію Харківського українського державного академічного театру опери та балету на базі об'єднаного Дніпропетровського та Одеського оперних театрів і групи акторів Харківської опери [16, с. 24–25]. Та існували різні перешкоди для швидкого повернення з евакуації мистецьких установ. Зокрема, – це нестача вагонів, затримки на станціях тощо. Така ситуація виникла й із поверненням харківського драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка, який виїхав із Фергани в перших числах грудня, а прибув до Харкова лише через місяць [4, арк. 19].

3 грудня 1943 р. було прийняте рішення про переведення дніпропетровського українського драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка з м. Наманган до м. Дніпропетровська протягом березня 1944 р. Фактично ж театр переїхав у рідне місто 22 квітня 1944 р., маючи уже статус республіканського, який отримав відповідно до наказу РНК СРСР від 6 грудня 1943 р. [15, с. 110–111]. У той же час до Дніпропетровська вирішено повернути російський драматичний театр ім. Горького з м. Барнаула. Саме ж місто Дніпропетровськ було звільнено від нацистських загарбників 25 жовтня 1943 р.

Друга черга реевакуації театрів передбачала повернення протягом травня – липня 1944 р. 16 театрів, в основному до правобережної України та театри лівобережної України, що мають відповідні уцілілі приміщення для своєї роботи.

У цей період також планувалося остаточно вирішити питання організаційного порядку щодо утворення нових театральних колективів та розміщення їх в обласних та районних містах. Формування нових колективів мало відбуватися на базі театрів, що діяли під час німецької окупації й акторів театрів, що працювали до війни [19, арк. 8–15]. Вважалося за необхідне мати в кожному обласному місті один постійнодіючий обласний театр і два-три робітничо-колгоспні. До кінця 1944 р. в УРСР мало бути організовано 82 театри, з них обласних – 14 [23, арк. 161].

Згідно з даними театального відділу Управління у справах мистецтв при РНК УРСР до 19 липня 1944 р. реевакуація вважалася завершеною [23, арк. 32]. Із загальної кількості 47 театрів в Україну повернулося 35 колективів, а з 12 театрів, які на той час ще не прибули в Україну, 10 театрів проводили підготовку до переїзду. 2 театри, такі як Дрогобицький обласний музично-драматичний та театр ім. М. Заньковецької, що мав бути розміщений у Львові, після звільнення території західних областей України, залишалися ще в евакуації. 22 серпня 1944 р. вийшла постанова РНК УРСР про поновлення роботи театрів у Львові, згідно з якою театр ім. М. Заньковецької переводився до Львова та посилювався акторами Львівського українського драматичного театру. Дрогобицький обласний музично-драматичний театр був реевакуйований з Узбекистану до Львова у вересні 1944 р. [16, с. 64] – цим завершилася третя черга реевакуації театрів.

Звільнений Київ творчі установи почали заповнювати після переїзду з Харкова протягом 10–15 січня 1944 р.

республіканських урядових організацій. За постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 3 березня 1944 р. у травні того ж року мали реєвакуювати Київський державний російський драматичний театр ім. Лесі Українки, а в червні – Київський державний ордена Леніна академічний український театр ім. І. Франка з м. Ташкента. З Іркутська до Києва тоді ж повертався Київський державний ордена Леніна академічний театр опери і балету ім. Т. Шевченка.

Активно відновлювало свою діяльність і музичне мистецтво. Так, для сприяння розвитку українського народного хорового та музично-хореографічного мистецтва відповідно до Постанови РНК УРСР від 11 вересня 1943 р. було створено український народний хор, керувати яким доручили відомому композитору Г. Вірьовці [16, с. 9]. Через деякий час за Наказом № 476 Комітету в справах мистецтв РНК СРСР даний колектив був реорганізований у Державний український народний хор республіканського значення. До складу хору входили: співаки, артисти балету, артисти оркестру українських народних інструментів. Не всі вони були професійними артистами, серед них були звичайні люди, що добре співали народні твори і танцювали.

У Харків, відразу після звільнення міста, реєвакуювалася Державна українська філармонія, що проводила мистецько-культурну роботу на всій звільненій території України. 16 березня 1944 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийняли постанову про переведення філармонії до Києва [16, с. 23–24]. Переїзд мав відбутися протягом березня-квітня, оскільки до складу філармонії входило багато колективів. Серед них Державний симфонічний оркестр у кількості 90 осіб, хор – 60, квартет ім. Вільйома, солісти філармонії – 30, солісти естради – 50, а також заслужена хоровика капела "Думка" у складі 138 осіб. За республіканським планом реєвакуації системи мистецтв планувалося відновлювати роботу філармоній теж у три етапи. У першому кварталі 1944 р. мали відновити діяльність Харківська, Сталінська, Ворошиловградська, Полтавська, Сумська обласні філармонії. У другому кварталі 1944 р. – Дніпропетровська, Чернігівська, Запорізька філармонії. У третю чергу відновлюються філармонії після звільнення міст Одеси, Станіслава, Чернівців, Рівно, Вінниці, Тернополя, Львова [19, арк. 16–20]. Львівська державна обласна філармонія поновила свою роботу в серпні 1944 р. [16, с. 60]. До її складу ввійшли симфонічний оркестр, народний ансамбль, джаз-оркестр і група солістів. До структури філармонії було включено і державний хор "Трембіта", хоча він залишався на республіканському бюджеті й до повернення у Львів довгий час знаходився в Харкові та Києві.

У квітні-травні 1944 р. до Києва із Свердловська повернулася Київська державна ордена Леніна консерваторія разом з музичною десятирічною школою та музичним училищем. Для цих мистецьких закладів було надано тимчасове приміщення школи по вул. Воровського, 49 [16, с. 25]. Планувалося, що повернуться вони не раніше червня – після закінчення навчального року [19, арк. 16]. Одеська і львівська консерваторії мали реєвакуватися після звільнення відповідних міст.

Відновлювали свою роботу в Україні і спілки радянських митців. Спілки творчої інтелігенції були засновані в 1930-х рр. на основі Постанови ЦК КП(б) від 23 квітня 1932 "Про перебудову літературно-художніх організацій" [28, с. 551]. Були створені такі Спілки: радянських композиторів України (СРКУ), радянських художників України (СРХУ), радянських письменників України (СРПУ), радянських архітекторів України (СРАУ). Обласні організації цих спілок в основному діяли в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Чернівцях. Разом з іншими установами творчі спілки на початку війни теж були евакуйовані в східні райони СРСР і продовжували там свою діяльність.

Зі збільшенням звільненої території України зростала чисельність інтелігенції, що поверталася з евакуації і фронту. На клопотання РНК УРСР з лав Червоної армії першочергово дозволили демобілізувати більше як 600 визначних працівників культури і науки. Мистецька інтелігенція однією з перших поверталася в Україну у звільнені райони. За планом передбачалася реєвакуація правління СРХУ до Києва та Харківського обласного відділення до Харкова протягом лютого-березня 1944 р. [19, арк. 20]. Та незважаючи на те, що установи республіканського підпорядкування ще перебували в евакуації, митці, які знаходилися в Україні розпочинали відновлювати обласні організації. Так було з Харківською обласною організацією художників, яка вже до грудня 1943 р. нараховувала до 40 художників й активно працювала [24, арк. 22]. Також саме в Харкові був скликаний у січні 1944 р. пленум СРХУ, на якому розглядалися організаційні питання, зокрема переобрання голови правління Спілки та творчі завдання художників України. У 1943 р. відновило роботу й обласне правління СРХУ у Ворошиловграді [7, арк. 4].

А вже у квітні 1944 р. зібрання пленуму Спілки художників відбулося в Києві. Було вирішено надсилати найпрофесійніших майстрів пензля у відрядження для підсилення обласних організацій СРХУ. Це був загальний принцип для всіх творчих спілок. У червні 1944 р. Правління СРХУ прийняло рішення про відновлення роботи Одеської організації СРХУ. У серпні того ж року подібне рішення було прийняте щодо Львова, Полтави, Дніпропетровська, Маріуполя, Чернівців [25, арк. 14].

Згідно з Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 216 від 18 березня 1944 р. в Києві з 20 березня поновило свою роботу Правління Спілки радянських композиторів України та Музфонд УРСР [26, арк. 1]. Структура СРКУ складалася з декількох секцій, що контролювали роботу композиторів у різних музичних жанрах. Це творча, воєнна, дитяча секції, консультативна комісія із симфонічної музики, з масової пісні, комісія музичної комедії й естради та ін. На підставі рішення правління СРКУ вживалися заходи щодо створення обласних спілок композиторів. У першу чергу потрібно було створити організаційні комітети обласних мистецьких спілок. У серпні 1944 р. такий комітет вдалося організувати в м. Сталіно [6, арк. 17]. Ця установа об'єднувала й контролювала діяльність композиторів Сталінської і Ворошиловградської обл. Одеська обласна спілка радянських композиторів відновила свою роботу в грудні 1944 р. [29, арк. 8]. За даними СРКУ на 1 жовтня 1944 р. її членів нараховувалося 108 осіб, з них у Києві – 58, Харкові – 21, Одесі – 9, Сталіно – 8, Дніпропетровську – 2, Львові – 10 осіб. Членами спілки були не лише композитори, а й музикознавці, професори консерваторії. Для успішної організації і роботи обласних спілок радянських композиторів у містах Харкова, Одесі, Львова РНК УРСР видала розпорядження щодо збільшення асигнування СРКУ в розмірі 56,8 тис. крб. [29, арк. 8].

Через тиждень після визволення Києва у другому ешелоні військ до міста прибула група провідних письменників – М. Бажан, Ю. Яновський, О. Довженко. А ще через декілька днів приїхали М. Рильський, П. Панч, В. Сосюра, О. Копиленко, А. Головка, М. Шеремет. На їх плечі покладалося проведення організаційних робіт щодо відновлення Спілки радянських письменників України. Правління СРПУ в Україну перемістилося ще в грудні 1943 р. і знаходилося до 11 січня 1944 р. в Харкові. П. Панч у цей період виконував обов'язки відповідального секретаря СРПУ. Офіційно діяльність СРПУ було відновлено постановою № 402 РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 29 квітня 1944 р. [17, арк. 19]. Свою роботу СРПУ розпочала з організації Клубу письменників, завдання якого було проводити культурно-масову роботу серед письмен-

ників і літераторів на основі асигнувань Літфонду. А вони у свою чергу, поширювати мистецтво серед населення, проводячи літературні вечори, пишучи твори тощо.

З 1760 осіб мистецької інтелігенції, які перебували в тилу, до 1 червня 1944 р. в Україну повернулося близько тисячі осіб, які були членами творчих спілок і мистецьких організацій. Такі швидкі дії щодо відновлення мистецьких установ свідчать про те, що влада на творчу інтелігенцію покладала великі сподівання в ідейно-виховному процесі. У першу чергу повертали тих, у кому були впевнені щодо їхньої відданості ідеям комуністичної партії і тих, хто мав високий авторитет серед бійців і населення.

З поверненням мистецьких установ в Україну відбулося і їх часткове оновлення. За роки війни у складі української інтелігенції відбулися серйозні якісні і кількісні зміни. Війна забрала життя багатьох її талановитих і діяльних представників. Представники інтелігенції, що перебували на окупованій території, зазнали дискримінаційного ставлення до себе. Хоч у зверненнях ЦК КП(б)У, Раднаркому і Верховної Ради УРСР до населення і заявлялося про необхідність залучення до творчої праці чесних представників інтелігенції, які не "заплямували" себе співпрацею з окупантами, але розв'язання цих питань було передано репресивним органам. Недовіра, звинувачування переслідували всю інтелігенцію, що пережила окупацію, тому за наказом партійних органів членство у творчих спілках не продовжувалося автоматично. Для того, щоб отримати членський квиток відповідної спілки потрібно пройти увесь процес вступу, незалежно від попередніх років. Так, Спілка радянських архітекторів України планувала до 1 червня 1944 р. завершити перереєстрацію своїх членів. Дійсним членом СРАУ можна вважати лише тих, хто активно бере участь у діяльності Спілки [22, арк. 1]. До творчих спілок України в цей час влилося й багато молодих митців, переважно вчорашніх фронтовиків.

Отже, відразу ж після звільнення українських земель на Україну повертається інтелігенція, яка і проводила активну роботу з відновлення творчих установ та мистецьких організацій. І хоча урядом було розроблено перспективний план з реєвакації установ мистецтва, але не завжди він виконувався. Оскільки іноді виникали перешкоди з перевезення мистецьких установ у встановлені терміни або ж навпаки, окремі обласні відділи творчих спілок відновлювалися раніше встановленого терміну, тобто поверталися митці, які до війни були членами спілок і проводили організаційну роботу. Звичайно, цей процес відбувається поступово і проходив у декілька етапів. Через деякий час, офіційно, згідно з постановами РНК УРСР відновлюється діяльність, спочатку в Києві, а потім і в інших містах творчих спілок. У першому півріччі 1944 р. в Україні уже діють всі довоєнні творчі спілки, основним завданням яких на той час було провести перереєстрацію своїх членів й організувати діяльність обласних відділів спілок. Щодо театрів, то лише завдяки акторам, які перебували на окупованій території, відразу ж відновлювалася робота театральних колективів у звільнених містах України. Оскільки повернення театрів з евакуації розпочалося лише в

грудні 1943 р. – січні 1944 р. і відбувалося у три етапи, що тривали до січня 1945 р. Після реєвакації театрів зі східних областей СРСР відбулася реорганізація театральних колективів, що першими розпочали виставкову діяльність у звільнених містах. Частина з них продовжила свою роботу, частина ввійшла до складу реєвакованих театрів, а частина зазнала переслідувань з боку радянських спецслужб за "співпрацю" з окупаційною владою. Створювалися також нові творчі колективи, такі як Державний український народний хор. Отже, організаційна робота з відновлення діяльності культурно-мистецьких установ та організацій на Україні в 1943–1945 рр. проводилася дуже активно як творчою інтелігенцією, так і радянською владою України.

1. Бойко Е. Украинская интеллигенция и революция: общее и особенное Украина в 1917–1929 гг. // Некоторые проблемы истории. – К., 1991.
2. Відроджується театральне життя // Київська правда – 1943. – 24 листоп.
3. Горбунко А.Г. Харківський державний ордену Леніна академічний український драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1979.
4. Довідки, телеграми та листування про реєвакацію установ і населення на Україну. – Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України) – Ф. 1, оп. 23, спр. 646.
5. Євсєєв Є.Т., Канаєвко С.А., Ковальов В.І., Гребенюк В.В. Історія культури України. – Х., 2001.
6. Звіт про творчу діяльність композиторів України за I півріччя 1944 р. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 661, оп. 1, спр. 6.
7. Звіт Спілки радянських художників України та листування по питанню образотворчого мистецтва – ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 70, спр. 174.
8. Золототерхій І.Д. Розвиток української радянської культури за роки радянської влади. – К., 1947.
9. Історія Української ССР : В 10 т. – К., 1984. – Т. 8.
10. Історія Української РСР : У 8 т., 10 кн. – К., 1977. – Т. 7.
11. Кафтанов С. Советская интеллигенция в Великой Отечественной войне. – М., 1945.
12. Коваль М.В. Великий подвиг труженников тыла. – К., 1985.
13. Коваль М.В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украины в период Великой Отечественной войны. – К., 1977.
14. Кондратюк К., Попп Р. Театральне життя Львова в перші повоєнні роки (1944–1950) // Львів: місто – суспільство – культура. – Л., 1999.
15. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського Уряду 1917 – 1960 рр. : Зб. док. : У 2 т. – К., 1961. – Т. 2.
16. Культурне будівництво в Українській РСР червень 1941–1950 : Зб. док. і мат. – К., 1989.
17. Листування з ЦК КП(б)У, РНК УРСР з Держпланом УРСР про відновлення клубів і будинків творчості. – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України) – Ф. 500, оп. 1, спр. 16.
18. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40–50-ті рр.). – Чернівці, 2002.
19. Матеріали про реєвакацію установ, підприємств і учбових закладів Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, Наркомату освіти та Наркомату охорони здоров'я Української РСР – Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 2, оп. 7, спр. 1520.
20. Микільська Л. Розвиток культури і освіти в Луцьку в післявоєнний період // Минуле і сучасне Волині. – Луцьк, 1985.
21. Мозговський М.В. Інтелігенція України і тоталітарний режим у повоєнні роки (1945–1953) // Південний архів. Історичні науки – 2004. – Вип. 14.
22. План роботи Спілки радянських архітекторів УРСР на 1944 р. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 640, оп. 1, спр. 13.
23. Постанови ЦК КП(б)У і РНК УРСР, відповідні записки та листування про фінансування, реєвакацію театрів на Україну, становище драматургії образотворчого мистецтва. – ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 70, спр. 175.
24. Проекти постанов ЦК КП(б)У, відповідні записки про стан роботи Харківської, Сталінської, Ворошиловградської, Чернігівської, Кіровоградської областей. – ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 70, спр. 162.
25. Протоколи засідань правління Спілки художників України. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 581, оп. 1, спр. 6.
26. Постанова № 216 від 18 березня 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП України про відновлення роботи Спілки радянських композиторів України та Музфонду УРСР. – ЦДАМЛМ України. – Ф. 661, оп. 1, спр. 5.
27. Смишко В.П. Возрожденный Киев (Трудовое содружество народов СССР в восстановлении столицы Украины, 1943–1950 гг.) – К., 1990.
28. Спілка композиторів України // Українська радянська енциклопедія : У 16 т. – К., 1963.
29. Штатний розклад і кошторис адміністративно-керівних витрат Спілки композиторів і обласних спілок на 1944 р. – ЦДАМЛМ. – Ф. 661, оп. 1, спр. 11.

Надійшла до редколегії 19.04.06

І. Севастьянова, асп.

## РЕКРУТСЬКІ НАБОРИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1735–1739 РОКІВ

*Розкрито особливості рекрутських наборів у період російсько-турецької війни 1735–1739 рр.*

*This article deals with the peculiarities of recruitment during the period of Russian-Turkish War of 1735-39.*

Загострення суперечностей між Російською й Османською імперіями призвело до російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Під час війни загинуло понад

100 тис. чол. і переважна більшість не від військових дій [21, с. 154]. Основними причинами величезних людських втрат, на думку сучасників подій та істориків, були

© І. Севастьянова, 2007